

BARÁTSÁG A PUSZTA ÉSZ HATÁRAIN BELÜL

GAUSZ ANDRÁS

ÁRTATLAN GONDOLATOK

EZ A RÖVID REFERÁTUM a barátság természetéről szól. Három különböző megközelítésben állítások, kérdések, következtetések hangzanak el. A barátság mindegyik megközelítésben a közösség egy sajátos formájaként lép színre.

Az első megközelítésben a valóságot egy szépművészetből vett példa helyettesíti. A referátumnak ez a része egy állítás megfogalmazásával zárul.

A második megközelítésben Kant barátság-fogalma kerül megvitatásra. Kant barátságról szóló elképzeléséből két különálló koncepció lesz; s a referátum ezen része pedig egy következtetés levonásával ér véget.

A harmadik megközelítés sorokba törekvő emberekről, sorbaállításokról szól. Ez a rész, bár túlsúlyban következtetéseket tartalmaz, újra egy állítás megfogalmazásával zárul le, illetve zárja le magát a referátumot is.

ELSŐ ÁRTATLAN MEGKÖZELÍTÉS

Jancsó Miklós *Szerelmem, Elektra* című alkotásának első felében a tömeg Aigistos király bölcs kormányzását, fenséges hatalmát dicsőíti. A szabadság a nép számára ebben a részben teher. „Vétkes az a király, aki megterheli az embert szabadsággal, mert a nép nem tud azzal mit kezdeni” – mondja fennhangon Aigistos egyik hű alattvalója. És a király elégedetten, egyetértően hallgatja a fennhangon hirdetett szavakat. A nép pedig örül. Örül, és hálát érez. Örül, mert nem terhelték meg a szabadság fölösleges terhével, és hálát érez, mert uralkodójának bölcs tevékenysége révén egy virágzó, boldog városban élhet. Sokat köszönhet a nép uralkodójának. Joggal illeti meg Aigistos-t népének hálaéneke.

„Sosem volt ilyen bőséges a termés!” – szól egy Aigistos-t dicsőítő női hang, majd a tömeg, mintha e kijelentésre felelnie kellene, egyszerre, fegyelmezetten így válaszol: „Köszönet néked nagyúr!”

„Asszonyaim idén három fiút szültek nekem!” – szól egy férfi hangja, és a tömeg ekkor is újra, ekkor is egyszerre és engedelmesen megismétli korábbi válaszát: „Köszönet néked nagyúr!”

„A kukor sosem volt ilyen édes, a só ilyen sós!” – szól ismét ugyanaz a női hang, és a tömeg megint csak egyetértően, megint csak egyszerre, fegyelmezetten, mint valami refrént ismétli: „Köszönet néked nagyúr!”

Az Aigistos-t éltető tömeg sorokba áll; geometriai formák közé rendeződik. Testőrök, katonák vigyázzák a rendet, őrzik a geometriai formákat. Ostoraitak csattogtatják, korbácsaikat suhogtatják, fegyverüket olykor, olykor a hangos, lelkesen éljenző tömegekre fogják. Végül, a kialakult geometriai formák között, mindenki megtalálja a maga helyét. Emberek emberek mellé állnak. Közösség szerveződik. A közösségben barátságok jönnek létre. Elég, ha valaki odaáll valaki mellé. Máris kialakul valamiféle közösség.

Jancsó Miklós alkotásának második részében, az ókori mintát követve, Orestés letaszítja trónjáról Aigistos-t. Halál vár az ekkor már zsarnokként lelepleződő Aigistosra. A szabadság ekkor természetesen másféle értelmet nyer. A nép ajka felszabadítójának, Orestés-nek zengedez hálaéneket.

*„Felszállott a páva
Vármegye házára,
Sok szegény legénynek
Szabadulására.”*

A tömeg Aigistos halála után is sorokba, geometriai formák közé rendeződik. Egymás mellé állva alakítják a sorokat, hozzák létre a geometriai formákat. Elektra és Orestés áll a sorok élén: a tömeg kígyózó körtánca őket követi. Már nem csattognak ostorok, már nem suhognak korbácsok. Fegyvereket sem fognak a tömegekre. Csak Aigistos meztelenre vetkőztetett egykori hű alattvalói, csak a távoli lovak rendezett vonulása, a mozgásokat irányító és meghatározó geometriai formák jelzik: valaki ügyel a rendre. Ismét közösség szerveződött. Talán öntudatosabb és fegyelmezettebb, mint Aigistos udvarában.

Jancsó Miklós alkotása a zsenialitás határait súrolja. Hű képet festett saját koráról, a közelmúlt magyarországi állapotairól. A hatalom és a tömegek viszonya geometriai formákkal nagyszerűen ábrázolható. Igaz, megoldása nem teljesen eredeti. *Leni Riefenstahl* is geometriai formák közé szorított emberekkel mutatta be a hatalom és a tömegek viszonyát. Ez az oka annak, hogy a *Szerelmem*, *Elektra* csak súrolja a zsenialitás határait. Igaz, talán *Leni Riefenstahl* sem volt teljesen eredeti, hiszen az ő tömegjeleneteinek háttérét *Albert Speer* architektónikája szolgáltatta. *Speer* lett volna tehát az igazi forrás? Nem! *Speer*, akárcsak *Riefenstahl* vagy *Jancsó*, ókori mintákat követett.

De mindegy, milyen a művészi megoldás. Ami objektív, az objektív. Ami a zsenialitás határait súrolja, az súrolja a zsenialitás határait. *Jancsó* filmjében a dolgok, az alapvető összefüggések tisztán láthatóak.

ÁLLÍTÁS

A barátság a közösség egy formája.

MÁSODIK ÁRTATLAN MEGKÖZELÍTÉS

Az éles elméjű olvasó Kant barátságról szóló spekulációiban a barátságnak két fajtájára bukkanhat. Az elsőben egy ideális, de megvalósíthatatlan elképzelésről van szó. Ebben nincs helye sorbaállásnak és sorbaállításnak. A barátság itt koordináción alapul. A másodiknak „morális barátság” a neve; ebben szubordináció mutatható ki.

Kant mindkét esetben abból indul ki, hogy az ember rendeltetése szerint, bármennyire is társ nélküli, társak között élő, társadalomban létező lény. A barátság a társak közötti egyesülés képessége, társas viszony.

Az ideális barátságban két vagy több személy kölcsönös szereteten és tiszteleten alapuló tökéletes egyesülése valósul meg. A barátságnak ez a formája önálló individuumokat, egy „dinamikus közösség”-et előfeltételez. Az önálló individuumok hatnak egymásra, az egymásra hatás során meg is változnak, de a változások során önállóságukat is megőrzik. Ha az egyik a másikban hibára lel, a felek nem ijednek meg a lehetséges konfliktustól, hanem szóvá teszik azt, mert ugyebár a hibák – mi sem természetesebb ennél – kijavítandók. A barátok ebben a konfrontációban egymás iránt tulajdonképpen még jóindulatúak sem lehetnek. Ha ugyanis azok lennének, a jóindulatot átélő individuum ezt úgy értelmezhetné, hogy a jóindulatának tanújelét adó fél hozzá közeledve alapvető erkölcsi normákat rúg fel, ami egyrészt önmagában is szóvá teendő és korrigálandó, másrészt pedig, mivel az ilyen jóindulatban van valami leereszkedő, sértő is. A „dinamikus közösség”-ben egymással ellentétes, egymást kölcsönösen kizáró ítéleteknek kell egyszerre jelen lenniük. A barátoknak egymás hibáit kíméletlenül fel kell róniuk. A barátok egyesülésük során nem valamilyen felsőbb princípiumnak engedelmessé válnak, hiszen ez sértené önállóságukat, hanem egymás „kölcsönös meghatározásában” [„Wechselbestimmung”-ban] (Fichte) állnak és tevékenykednek.

A morális barátságban az ember másként értelmezi önmagát, másként igazodik társaihoz, felebarátaihoz. Ebben az esetben is egy társak nélküli emberről, és társak között megvalósuló viszonyról van szó. Kant számára, úgy tűnik, az emberi személyiség megkérdőjelezhetetlen érték. Talán ezért hivatkozik a barátság tárgyalása során is a társtalanságra.

Nos, az embernek társai előtt, lévén társadalmi lény, előbb-utóbb meg kell nyílnia. Akarja, vagy nem akarja, kapcsolatokat, baráti kapcsolatokat kell teremtenie. A kapcsolatteremtés azonban nem zökkenőktől mentes vállalkozás. Mi több, ha olyanok a körülmények, akár kockázatokkal is járhat. Vannak dolgok, amelyekről egyszerűen nem célszerű megnyilatkozni. Nem szerencsés például, ha mindenkivel megosztjuk félelmeinket. Vagy ha saját gyengeségünkről beszélünk megdöbbenve. Társaink, barátaink őszinte megnyilatkozásainkkal visszaélhetnek. Nem szerencsés az sem, ha embertársainkról, főnökeinkről, a hatalomról, a politikai hovatartozásunkról oszt-

juk meg túl könnyen véleményünket. Legyünk egyébként bármennyire is tárgyilagosak: őszinte szavainkkal könnyen neveltségessé tehetjük magunkat, mi több, rosszabb esetben akár embereket haragíthatunk magunkra. A hallgatás olykor bölcs, nagyon bölcs dolog.

Valaki előtt azonban, ha nem akarunk a teljes magányba menekülni, ekkor is meg kell nyílnunk. Akkor is, ha tudjuk, könnyebben lelhetünk társakra, barátokra, ha okosan visszafogjuk magunkat. Nos, a morális barátságban azt az embert hívjuk barátunk, akiről azt tartjuk, nyugodtan megoszthatjuk vele titkainkat, mivel úgy véljük, nem fog visszaélni velük.

Ebben a „morális”-nak nevezett barátságban természetesen nincs szó egymás hibáinak szóvátételéről. A közösséget itt nem önálló individuumok, hanem adott lehetőségek, sejtések, érzelmek, félelmek alakítják.

Mindkét barátságkonceptió problematikus. Az elsőben „patologikus” eredetű érzelmeknek és a fogalmi eredetű tiszteletnek kellene legalább két személyben az egygye olvadás lehetőségét biztosítania. Kant ugyan fölveti az affektusoktól mentes, kötelességszerű, „gyakorlati szeretet” lehetőségét, és ezzel talán lenne esély az „affektusok” és a fogalmak említett találkozására, de a mai világban, ebben az elérzékenyülésre hajlamos korban, egy ilyen szeretetben valószínűleg csak nagyon kevesen hisznek.

Ennél is problematikusabb a kölcsönös tiszteletre vonatkozó elképzelés. Hiszen a tiszteletnek, ha az nem az észre vonatkozik (Fichte), valakinek az elismerését kell jelentenie. Például jó barátunk elismerését. Mit jelent ez? Jó barátunknak, ha azt akarja, hogy elismerjem őt, a kölcsönös meghatározásban öntudatként kell megjelenítenie önmagát. Önállónak kell lennie, és, hogy létrejöjjön az elismerés, reánk kell kényszerítenie önnön önállóságát. Mindent úgy kell tennie, hogy tisztelet ébredjen bennünk, tehát hogy a kényszernek még nyoma se látszódjon, hogy állandóan azt érezzük, méltón illeti meg barátunkat a tisztelet. Az elismerés és a tisztelet folyamat. Nem egy időben lezáruló formális aktus. Nem kitüntetés, hanem állandó küzdelem. Annak megnyilatkozása, hogy valaki önnön tiszteletreméltó önállóságát tartósan rá tudja kényszeríteni valaki másra. A tisztelet parancsol. Az elismerés az öntudat önállóságának megjelenítése, egy állandó, életre, halálra szóló harc.

Harc lenne tehát az ideális barátság is? Harcra gondolunk, ha a barátság szót halljuk?

De gond van a „morális barátság”-gal is. A „morális barátság”-gal az a gond, hogy az nem saját idejünkben élő emberekkel számol. A privát időt idegen erők, olyan hatalmi tényezők határozzák meg, amelyekkel feltétlenül számolni kell. Valamilyen abszolútnak számító idő kényszeríti rá magát a szerencsétlen barátokra.

Mi lesz az emberi individualitással, ha az emberi kapcsolatok döntően felsőbb hatalmak felügyelete alatt köttetnek?

KÖVETKEZTETÉS

A filozófiának az élet dolgaival kell foglalkoznia. Kant bölcelete talán azért örvend több mint kétszáz éve töretlen népszerűségnek, mert, dacára az őt interpretáló intellektüelek absztrakciós hajlandóságainak, nem élettelen elméleti megoldásokat nyújtott, hanem a világ megváltoztatásán fáradozva, gyakorlati megoldásokat kínált.

HARMADIK ÁRTATLAN MEGKÖZELÍTÉS

Korunk sorbaállások, sorbaállítások időszaka. Nem Jancsó Miklós, Leni Riefenstahl, Albert Speer, Aigistos, illetve Elektra állítja sorba az embereket. Az egyszerű földi halandók maguktól állnak be valamilyen sorba. Ez, úgy tűnik, elkerülhetetlen. Nincs nehéz dolga annak, aki embereket akar sorba állítani. Csak az odafelé törekvők tumultusán kell úrrá lennie. Különbözik még átgázolva egymáson eltaposnák egymást. A sorbaállítások korában élünk. Sorba állít, érdekeit követve, az újgazdag, az új arisztokrata. Sorba állít, ügyfeleiből pénzt kisajtolva, a bankár. Sorba állít, buta elképzeléseit követve, a miniszter. És sorba állít az új arisztokrácia érdekeihez, a bankár hasznához, a miniszterek buta elképzeléseihez igazodva a magas kultúrájú intelligencia. Mindenki sorba állít, mindenki arra törekszik, hogy beálljon valamilyen sorba. Még a sorbaállítók is beállnak valamilyen sorba.

Vannak, akik úgy vélik meg is találják helyüket. Benn, valamilyen sorban. A sor ugyanis korunkban olyasvalami, mint egykoron az *a priori* volt Kant rendszerében. Nem csoda, hogy szinte minden ember előbb-utóbb megtalálja a maga helyét. „Mi jó barátok vagyunk! Ugye, mi jó barátok vagyunk?!” – mondják a helyüket megtaláltak közül néhányan a sorban hozzájuk legközelebb állókhoz. „Mi vagyunk a szakma legjobb, élenjáró képviselői! Nyilván ezért kerülünk oly előkelő helyre, egymás mellé, a sorban! És ezért, mi barátok is vagyunk!” – mondogatják mások. „A sorbaállítás a dolgok természetes rendjéhez tartozik! A világon az embereket mindenütt beállítják valamilyen sorba, az emberek a világon mindenütt beállnak valamilyen sorba!” – mondják megint mások, amikor egyetértően bólogatni kezdenek, miközben fejüket, amikor tekintetük tekintetekkel találkozik, egy picit lehajjtják.

Kant elképzelései a sorbanállók körében nem örvendenek különösebb népszerűségnek. Több dolog is bosszanthatja Kantot illetően őket. Itt van mindjárt a sorbaállítás. Vagy maga a „morális-” illetve „ideális barátság”. A „morális barátság”-nak például az a hátulütője, hogy sorbaállítás van benne. Szubordináció. Az ideális barátsággal meg az a gond, hogy a kölcsönös tisztelet miatt, lehetetlen benne sorba állni. Az ilyesféle hátulütők, lehetetlenségek és gondok ebben a sorbaállásról elhíresült korban, lehetetlenné teszik a Kanttal való normális diskurzust.

Ennek pedig természetesen következményei vannak. A Kantot olvasó egyszerű földi halandók, és a Kanttal foglalkozó nagy tekintélyű tudós professzorok, ha Kant eredeti, nyers szövegeivel találkoznak, nem tudják, mihez igazodjanak. A tisztelet, illetve a tiszteletre épített kategorikus imperatívusz korunkban nem elég hatásos parancsoló és sorbaállító. Mégis vannak, nem kevesen, akik hivatkoznak Kantra. Vagy legalábbis úgy tesznek, mintha őrát hivatkoznának. Kant valamilyen oknál fogva a magas kultúrájú intelligencia számára mindmáig jól csengő név. Jól csengő nevekre pedig hivatkozni kell! Hivatkoznak tehát. *Walsh* például, hiába Kantnál a szukcesszív, szubjektív apprehenzióba szorított idő, egy abszolút időről szó szép regéket. Azt állítja, hogy Kant Leibniz ellenében, Newton mellett kardoskodott. Nem nyugszik bele a szukcesszív apprehenzióba. Nem „dinamikus-”, hanem „mechanikus közöség”-ben spekulál. Az Aigistos által teremtett rendet sírja vissza.

Hasonló stratégiát követ *Strawson* is. Ő sem nyugszik bele a szukcesszív apprehenzióba. Ő a Kant korabeli fizika elavult nézeteit olvassa bele a „dinamikus közösség” erőtlenségébe. Hiába! Hiába! Anglia királyság. A szukcesszív apprehenziót globális elképzelések, valamilyen abszolút idő, vagy valami más, abszolútnak számító kell helyettesítse. Aigistos nélkül nem is világ a világ.

Mindenki beáll valamilyen sorba; mindenki sorba állít. Talán maga az értelem a legnagyobb sorbaállító. Igen, az értelem, mivel sematizál, kétségtelenül sorba állít. A sematizálás ugyanis szubszumpció. Csakhogy másként szubszumál az értelem, másként a hasznát hajhászó újgazdag, új arisztokrata, másként a pénzt kiszipolyozó bankár, másként a buta döntéseket hozó miniszter, és másként az új arisztokratához, a bankárhoz és miniszterhez igazodó egyetemi professzor. Mindegyikőjük saját apprehenziójuk szukcesszív szintézisét követve, a maga idejében él. Idő addig van, amíg mi magunk is léteünk. És attól fogva van, amikortól észlelni tudjuk az időt. Abszolút időre gondolni olyan, mint visszahívni Aigistost. Vannak, akik abban reménykednek, hogy lesz egyszer még abszolút idő. Várják Aigistost. Olyannyira várják, hogy szavaikkal csattogtatni is kezdik ostoraikat, gondolataikkal suhogtatni kezdik korbácsaikat. Korunkban a magas kultúrájú intelligencia sorából kerülnek ki az ostorok, korbácsok legkiválóbb csattogatói és suhogtatói.

Mások pedig várnak. Kivárnak. Ügyelnek, ne bántsanak meg senkit. Tudják, hogy a túlzásba vitt őszinteséggel még a legerősebbnek tűnő baráti kapcsolatok is könnyen szétrobbanthatóak. Azt gondolják, akkor menekülnek jól bele igazán valamilyen barátságba, ha társaságukban senki sem bántja meg őket, és ők maguk sem bántanak meg senkit. Jól megválogatják tehát barátaikat. És szavaikat is jól megválogatják. Korunkban minden ember jól, szinte mérnöki pontossággal válogat. És reménykedik. Mert reményre szükség van.

*Fényes, büszke pávák,
Napszedítő tollak,
Hírrel hirdessétek,
Másképpen lesz holnap!*

KÖVETKEZTETÉS

A barátság természetének megismerése sok gonddal jár.